

Яценко Г. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНЦЕПТ «ПАТРІОТИЗМ» У ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано концепт «патріотизм» у публіцистиці Івана Франка та його основні компоненти: формування національної свідомості, української мови, культури, традицій, прагнення до самостійності. Зокрема, увагу зосереджено на формуванні патріотизму в національно свідомих українців і на явищі псевдопатріотизму. Виокремлено психотип «галицького рутенця», запропоновано шляхи виправлення ментальних хиб національного характеру (за публіцистикою Івана Франка). Розглянуто патріотизм українців у контексті геополітичної орієнтації «Схід-Захід». Закцентовано на просвіропейській орієнтації, яка є не лише парадигмою національної самостійності, геополітичної ідентичності, культурного розвитку, а й взірцем справжнього патріотизму.

Ключові слова: патріотизм, публіцистика, Іван Франко, ментальність, Європа, українська мова, культура.

Постановка проблеми. Публіцистика Івана Франка – це основні постулати відродження України як модерної молодої нації, концепції та моделі її національного розвитку, що є актуальними й сьогодні. Поняття «патріотизм» – одне з ключових у публіцистиці Івана Франка, адже саме воно є джерелом культурно-історичного та політичного розвитку будь-якої нації. Український теоретик нації О. Бочковський називає патріотизм «громадським цементом, який об'єднує і перетворює первісний народ у новітню націю» [1, с. 9]. Концепт «патріотизм» для Івана Франка поняття полісемантичне, але насамперед це готовність жертвувати своїми інтересами заради народу, безмежна відданість йому, прагнення його захищати. Нині для українців важливо перепрочитати національну публіцистику Каменяра, щоб вивести концепт «патріотизм» зі сфери семантичної (теоретичної) у сферу онтологічну (практичну), витворити в собі риси національно свідомого «цілого чоловіка».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники публіцистики Івана Франка в національному контексті (Я. Грицак, О. Баган, Я. Горбач, М. Жулинський, О. Забужко, С. Злупко, В. Лизанчук, В. Мазепа, Я. Мельник, М. Нечитайлюк, А. Пашук, Т. Салига, О. Семків, О. Сербенська, Є. Сухомлин, Б. Тихолоз, Б. Якимович) акцентували здебільшого на поняттях «державність», «соборність», «боротьба», на його політичному світогляді та мовному світі. Концепт «патріотизм» у публіцистиці Івана Франка – проблема малодосліджена, але архіважлива для сучасних українців.

Постановка завдання. Наше завдання – дослідити концепт «патріотизм» у публіцистиці Івана Франка, окреслити його еволюцію в контексті української ментальності й сформувати програму патріотичного виховання українського суспільства за Іваном Франком.

Виклад основного матеріалу. У публіцистиці Івана Франка багато уваги присвячено не лише формуванню здорового патріотизму в національно свідомих українців, а й тавруванню тих, у кого патріотизм – «празнична одежина». Яскравий приклад – передмова до збірки оповідань «Галицькі образки» «Дещо про себе самого», яка викликала полеміку в галицькій пресі. Особливо обурення спровокували Франкові слова: «... Не люблю русинів. Так мало знайшов я серед них справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи... Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю...» [7, с. 30–31]. Публіцист одразу ж пояснює причини такої нелюбові: «Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноріднішого сорту?» [7, с. 31]. Поняття «раса» має національно буттєвий контекст, адже раса й етнос – різні речі. Раса не здатна до національної ідентифікації. Здається алогічним, що такі слова прозвучали з уст українського націєтворця. І. Драч зізнається, що коли вперше прочитав ці слова, то довго не міг повірити, що вони належать

І. Франкові, але потім усе ж таки зрозумів: «Пророки, мабуть, не бувають лагідними. В їхні голоси, в їхні руки, певно, вкладається і бич Божий, якого таки потребує незрідка слабке і непевне ество наше. Гнівні Франкові інвективи, аж до прокльонів нашому хабарництву, нашій неповороткості, безвідповідальності перед нашою спільнотою, сварливості... – ці моральні батьківські прочухани необхідні у процесі самовиховання нації. Пророки неодмінно є і лікарями від наших пороків» [2, с. 64]. Ці слова справжнього патріота, який із болем спостерігав за підлабузницькою, нікчемною галицькою псевдоелітою, з обуренням сприйняли галицькі «патріоти». На них відразу відгукнувся Ю. Романчук, затаврувавши Івана Франка як народоненависника, бо поняття «Русь» і «русини» він отожднював. Іван Франко відповів йому публікацією «Декілька афоризмів у альбом «Ділу», де написав: «Любов не обов'язкова, та почуте обов'язку – обов'язкове. Хто твердить: люблю свій народ, а не сповнює своїх обов'язків зглядом того народа – брехню твердить» [6, с. 263–264]. З етичного погляду любов – це моральний вимір спілкування. Обов'язок – це моральна категорія, що проявляється в моральному усвідомленні належного, за якого здійснення останнього постає перед особою як її нагальне практичне завдання. Народний обов'язок – це усвідомлення індивідом своєї національної належності та її консеквентна реалізація в суспільно-політичному житті, а отже, це реалізація патріотичних почувань. Іван Франко відкидає пустопорожнє спілкування з народом (не любить русинів так, як «братне плем'я» – польських реакційних газет), ставлячи на його місце усвідомлену національну роботу над просвіченням мас. Іван Франко тому зневажав русинів за їхню аморфність, амбівалентність, що вони не усвідомлювали національного обов'язку щодо своєї країни. Дослідниця біблійного аксису у творчості Івана Франка В. Дуркалевич уважає, що в цій статті «Франко демонструє прекрасний взірець конструктивної, життєстверджуючої за своєю суттю, національної самокритики» [3, с. 46].

Національна критика не лише народу, а й інтелігенції – у нарисі «Доктор Бессервіссер». Назва «Доктор Бессервіссер» – алегорична, адже «доктор» – це натяк на високий ступінь, а прізвище «Бессервіссер» утворено від німецького словосполучення *bessen wissen* (краще знати). Отже, це символічний образ інтелігента, який уважає себе вищим і кращим за інших, що дає йому право на критику та зневагу. «З ким сьогодні щиро стис-

кав ся, тому завтра наплює в лице; з ким сьогодні ділив ся таємними бажаннями своєї душі, на сего завтра кине каменем» [4, с. 370], – указує він на пристосуванство окремого представника галицької еліти, який, продовжує Іван Франко, «... подібний до місяця, бо дванадцять раз до року міняє свою фізіономію», тобто його суспільно-політичні погляди змінюються згідно з віяннями часу; «він подібний до зір, бо світить, а не гріє», – це порівняння вказує на освіченість, яка не використана в національному контексті для народу; «він подібний до вітру, бо шуму много, а конкретного в руки не зловиш ньчого» [4, с. 372], – так образно описує потуги громадської діяльності псевдопатріотів.

Негативні аспекти галицького характеру є неабиякою перешкодою для інтелектуальної та ментальної соборності роз'єднаної України, а отже, руйнується етнічна структура, що є дуже важливим етапом розвитку нації. «Якби Ви знали, мої молоді приятелі, скільки зневіри, розчарувань та знеохоти нагромадили дотеперішні зносини Галичан та Буковинців із Україною, – пише Іван Франко, – скільки сорому та прикристи робили не раз Українцям наші «національні», а властиво місцеві хиби – неточність, балакучість та пустомельство, брак характерности, індиферентність та моральна грубошкірість, байдужість до важних загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадоване європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності» [13, с. 17]. На жаль, ці ментальні хиби досі не виправлені, тож українцям варто було б уважно перечитати постулати Івана Франка.

Одвічну проблему ментальності українців у контексті геополітичної орієнтації на Схід, тобто на Росію, чи на Захід, на Європу, Іван Франко порушує в статті «Східно-Західні непорозуміння (з приводу книги Підеші «Восток і Запад»)». Дискусії на тему «Росія-Європа» віддавна закінчувалися, як пише Іван Франко, визнанням регенераційної сили «руського мужика» та характеристикою Заходу як «гнилого». Сприйняття ідеї вищості Росії було різним на Сході України й у Галичині. Якщо на Східній Україні культурний месіанізм Росії сприймали критично, то в Галичині він швидко заповнолював свідомість русинів, які навіть не були москвофілами. Це не критичне сприйняття і, як наслідок, геополітичну дезорієнтацію публіцист пояснює ментальними особливостями тогочасних «рутенців» (так називає він галичан). Поняття «рутенець» Іван Франко вио-

кремив ще в 1878 році, а в 1913 написав декілька нарисів про типи галицьких рутенців. «Невиразність, невизначність і половинність, се головна пречмета теперішньої фази розвою галицько-руської інтелігенції, се рівночасно головна перешкода для постороннього дослідника до пізнання правдивого характеру того розвою... Галицькі Рутенці – прошу завважити – се не жадна етнографічна, ані історична, се чисто технічна назва... її основою, на мою думку, треба вважати буржуазійні (міщанські) інстинкти. ...Отсе властивість рутенства. Воно – переходовий тип, що зазначає епоху розкладу та перевороту суспільного» [15, с. 4], – резюмував він.

Цивілізаційний розвиток не змінив рутенця: він як і в середині XIX століття, так і на початку XX століття залишався амбівалентним щодо будь-яких суспільних трансформацій чи орієнтацій, тобто його патріотичні почуття залишилися на рівні декларування, а не світовідчуття. «Тип старого галицького Рутенця, духово отяжілого і непорушного, консерватиста з духового лінивства, ворога критики й аналізи тому, що вона псує душевний спокій і жолудкове травленє, лояльного до дна душі і до дна побору пенсії і проявляючого свій патріотизм зітханєм до обіцяного краю, де власть сильніша, освіта менша, а пенсія більша, – той так добре звівний на тип 40-их і 50-их років поволі уступив місце иньшому типові – Рутенця філософа, історіософа, політика та дипломата. Старий Рутенець на ново полярикований. Як старий, так і сей новий не любить дійсної науки, не любить аналізи і критики, хоч сам найлюбійше і найсмілійше критикує та осуджує всіх і все» [17, с. 145], – характеризує Іван Франко національний характер галичанина. Рутенство, на жаль, укоренилося на підсвідомому рівні індивідів. Серед усіх негативних характеристик варто окремо виділити байдужість, яка є найзагрозливішою для українського патріотизму: «В практичнім життю він той самий Рутенець, яким був його духовий предок, непорушний, егоїстичний, брудний і безхарактерний, а слова – чи то будуть слова про здоровий схід і гнилий захід, чи то про високу цивілізацію заходу і варварство сходу, – все матимуть для нього однакову вартість – позолоти, зверхньої декорації і більш нічого» [17, с. 146]. Рутенець не розуміє історичних процесів, не вмє аналізувати суспільно-політичні ситуації, не відчуває своєї національної належності, й навіть орієнтація на Європу – це не внутрішнє самоусвідомлення, а данина моді. «І при тім як чистокровний Рутенець він не може зробити «європейської» пози инакше,

як наплювавши на своє рідне. Супроти такої широкої «ідеї» українство, се дрібниця, на яку не варто плюнути» [17, с. 160], – характеризує він національну дезорієнтацію галичанина. Мабуть, вона і стала причиною розквіту москвофільства в Галичині. «Змосковщений Іван» зробив ся ідеалом значної частини нашої Рутенії» [17, с. 173]. Іван Франко виокремлює «щонайменше три роди чи форми москвофільства дуже до себе неподібні» [8, с. 164]: «москвофільство хлопське», «москвофільство язикове», «москвофільство політичне». «Москвофільство хлопське» – це любов до Росії, що ґрунтується на соціальних інтересах, віра в несподіваний економічний добробут для селян. «Москвофільство язикове» – прагнення здеградованої інтелігенції прилучитися до російської культури та мови. До речі, найбільшою хобою москвофілів Іван Франко вважав зречення рідної мови, яка є ознакою справжнього патріотизму. Мова як об'єктивна ознака нації не може бути основою формування української ідентичності, але коли вона переходить у суб'єктивну ознаку, стає символічним чинником творення нації. Іван Франко розглядав мову як символічний архетип, закодований у свідомості, тож відречення від неї оберталося внутрішньою трагедією особистості. А як приклад він наводить душевну драму Миколи Гоголя. «На мою думку, тут лежить глибока психологічний проблем, якого коріне сягає малодосліджених доси тайників – зв'язку людської псіхіки з тими ніби то конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою» [5, с. 233], – відзначав у статті «Двоязичність і дволичність». Москвофіли, на думку Івана Франка, не високоідейні особистості, а національно несформовані особи: «Отсе внутрішнє роздвоєне було також, можна сказати, трагедією нашого галицького москвофільства. Люди, що могли б були зробитися позиточними діячами на рідній ниві, люди талановиті і працюючі, перейнявши ся нещасною манією – міняти свою рідну мову на чужу, раптом зробили ся мов духово в частині спаралізовані, тратили живе чуте до живих потреб рідного народу і вимог сучасности, забивали ся в мертву і навіть науково безплодну старовину...» [5, с. 233]. «Москвофільство політичне» – прихильність до культурних та політичних змагань росіян. «Москвофільство політичне» – найнебезпечніше, на думку Івана Франка, для української національної ідентичності, бо воно є «служба нинішньої російської державної машини, москвофільство платне і гідне всякої погорди».

Публіцист саме тому орієнтується на українця нового типу, який пишатиметься своїм народом у всеєвропейському контексті: «... українця-європейця, що свою любов до України основує на любові до всіх людей, а особливо до тих покривджених і пригноблених, в котрих ряді українська нація займає одно з передніх місць» [10, с. 70]. Поняття «Європа» для українців завжди було складним смисловим симбіозом як у політичній площині, так і в духовному вимірі. У публіцистиці Івана Франка концепт «Європа» також полісемантичний: від геополітичної ідентифікації й до культурного поступу. Розгляньмо три найвагоміші вектори європейської орієнтації України, які він окреслив.

Перший аспект: Європа як символ національної самостійності. Ідеал національної самостійності – повна політична, культурна, економічна незалежність, на думку Івана Франка, – це ідеал Європи, ідеал, до якого повинна прагнути, пам'ятаючи свою європейськість, Україна. «Mit einem Stich ins Unmögliche, – як каже Чемберлен, – ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації» [14, с. 9], – наголосив він у статті «Поза межами можливого». Публіцист упевнений, що важливим для європейців є питання політичної самостійності України, яке європейські народи мусять ставити як першочергове на геополітичний «порядок денний». Європа як політичне поняття, на думку Івана Франка, – це гарант демократичних прав і свобод. У статті «І ми в Європі (Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття)» він апелює до «цивілізованої Європи» щодо економічного й духовного кривдження народу [9].

Другий аспект: Європа як геополітична ідентичність. Іван Франко завжди ідентифікував українців як європейців, але не лише в територіальному контексті (Галичина входила до Австро-Угорської імперії й, отже, була частиною Європи), а в контексті духовному. Історичні ретроспективи, які робив Іван Франко в статтях, аргументували, що українська бездержавність через неможливість прямого доступу до оригінальних джерел розвитку європейської цивілізації послаблювала ідентифікацію з Європою. «В усякім разі важно те, що за 50 літ життя під «європейською» Австрією руський народ, беручи загально, не зробив ані кроку наперед в цивілізації, не підняв ся до зрозуміння того, хто він і які его інтереси...» [18, с. 473], – пише він у статті «Ukraina irredenta». Аморфність геополітичної ідентичності українців, що перебувала між полюсами вже не Європи, але ще не Азії, могло здолати лише усвідомлення національної тожсамості, яке Іван Франко прагнув прищепити українцям. Він розглядав Україну та Росію як бінарні опозиції в політичному, економічному й культурному аспекті, про що яскраво свідчить діалог Іларіона та Зенона у праці «На склоні віку (Розмова вночі перед новим роком 1901)»: Іларіон: «Всі ми, вся Європа, засвоїла собі принципи свободи, здемократизувалась, зреспубліканщилась» (виділено нами – Г. Я.). Зенон: «Забуваєш про Росію» [11, с. 140]. Іван Франко наголошував на європейській культурній місії України для Росії ще в XVII столітті в памфлеті «Сухий пень»: «Народ (український – Г. Я.), що колись добровільно прилучився до Росії, що своїм приступленем до неї розломав ту китайську стіну, ... втягнув її в концерт європейських держав та в живе супірництво європейської політики, ... допоміг дуже багато... до її європеїзації...» [16, с. 86]. Єдиний шлях розвитку України, на його думку, – це «повернення в Європу».

Третій аспект: Європа як орієнтир культурного розвитку. Українську культуру Іван Франко розглядав як «дволикого Януса»: одне обличчя звернене на себе, друге – на європейську культуру. Він знайомив українців із творчістю європейських авторів і закликав інтелігенцію читати й порівнювати українську та зарубіжну літературу. Іван Франко підкреслював статус української літератури в Європі: «... Європа прислухається до нього (українського слова – Г. Я.) в натхненних віршах Шевченка, в блискучих статтях Драгоманова, в поважних наукових творах Грушевського» [12, с. 41]. Європейські орієнтири публіциста актуальні сьогодні, коли відбувається європейська інтеграція України, посилюються політичні, економічні та культурні зв'язки з Європою. У публіцистиці Івана Франка концепт «патріотизм» і концепт «Європа» тотожні, адже бути європейцем – це апріорі бути патріотом.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз публіцистики Івана Франка дав змогу підсумувати, що концепт «патріотизм» у його розумінні – це жертвна праця на благо рідного народу, механізми виправлення ментальної програми, формування національної свідомості, українська проєвропейськість, домінування рідної мови та культури, прагнення до політичної, економічної, культурної незалежності.

Список літератури:

1. Бочковський О. І. Наука про націю та її життя. Нью-Йорк, 1958. 79 с.
2. Драч І. Іван Франко і ми. Кілька суб'єктивних вражень під кінець століття. *Слово і час*. 1996. № 10. С. 61–65.
3. Дуркалевич В. Сповідальний дискурс як націоекзистенційний репрезентант біблійного таксису у творчості Івана Франка. *Франкознавчі студії*: збірн. наук. праць Дрогоб. пед. ін-ту. Дрогобич, 2001. Вип. 1. С. 38–68.
4. Не-Геофраст [Франко І.] Доктор Бессервіссер. *ЛНВ*. 1898. Т. 1. Кн. 3. С. 367–372.
5. Франко І. Двоязичність і дволичність. *ЛНВ*. 1905. Т. 30. Кн. 6. С. 231–244.
6. Франко І. Декілька афоризмів у альбом «Дьлу» прочитавши его статью «Смутна поява» в ч. 97. *Житє і слово*. 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 263–264.
7. Франко І. Дещо про себе самого: збір. творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 28–32.
8. Франко І. Зміна системи. *Житє і слово*. 1896. Т. 5. Кн. 3. С. 157–167.
9. Франко І. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. *Житє і слово*. 1896. Т. 5. Кн. 1. С. 1–9.
10. Франко І. Лист до товариства Січ (3 лютого 1896): збір. творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 70.
11. Франко І. На склоні віку. Розмова в ночі перед новим роком 1901. *ЛНВ*. 1900. Т. 12. Кн. 12. С. 135–149.
12. Франко І. Наша поезія в 1901 році. І Розсипані перли В. Пачовського [Рец.]. *ЛНВ*. 1902. Т. 17. Кн. 1. С. 33–48.
13. Франко І. Отвертий лист до гал[ицької] української молодіжі. *ЛНВ*. 1905. Т. 30. Кн. 4. С. 11–19.
14. Франко І. Поза межами можливого. *ЛНВ*. 1900. Т. 12. Кн. 10. С. 1–9.
15. Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-тих та 70-тих рр. мин. в. Львів: Загальна друкарня, 1913. 42 с.
16. Франко І. Сухий пеня. *ЛНВ*. 1905. Т. 29. Кн. 2. С. 85–97.
17. Франко І. Східно-Західні непорозуміння (з приводу книги Підеші «Восток і Запад»). *ЛНВ*. 1904. Т. 27. Кн. 9. С. 144–173.
18. Франко І. *Ukraina irredenta*. *Житє і слово*. 1895. Т. 4. Кн. 6. С. 471–483.

КОНЦЕПТ «ПАТРИОТИЗМ» В ПУБЛИЦИСТИКЕ ІВАНА ФРАНКО

В статтє проанализирован концепт «патриотизм» в публицистике Ивана Франко и его основные составляющие: формирование национального сознания, лелеяние украинского языка, культуры, традиций, стремление к самостоятельности. В частности, внимание сосредоточено на формировании патриотизма у национально сознательных украинцев и на явлении псевдопатриотизма. Выделен психотип «галицкого рутенця», предложены пути исправления ментальных недостатков национального характера (за публицистикой Ивана Франко). Рассмотрен патриотизм украинцев в контексте геополитической ориентации «Восток-Запад». Акцентировано на проевропейской ориентации, которая является не только парадигмой национальной самостоятельности, геополитической идентичности, культурного развития, но и образцом настоящего патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм, публицистика, Иван Франко, ментальность, Европа, украинский язык.

THE CONCEPT OF “PATRIOTISM” IN PUBLICISTIC WRITINGS OF IVAN FRANKO

In the article author analyses, the concept of “Patriotism” in publicistic writings of Ivan Franko and its main components: formation of national consciousness, education of Ukrainian language, culture, traditions, desire for independence. In particular, attention is focused on formation of patriotism in nationally conscious Ukrainians and phenomenon of pseudo-patriotism. The author highlights the “Galician Ruthenians” psycho-type and suggests the main ways to correct the mental shortcomings of a national character (according to Ivan Franko’s publicistic writings). She shows Ukrainian patriotism in the context of the East-West geopolitical orientation and focuses on pro-European orientation, which is not only a paradigm of national independence, geopolitical identity, cultural development, but also a model of true patriotism.

Key words: patriotism, publicistic writings, Ivan Franko, mentality, Europe, the Ukrainian language.